

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ III

BİREYSEL VE TOPLUMSAL BELLEK

Bireysel Bellek

Büyük bir sorumluluk alıyorsunuz. Ben Gülfem İren’le görüşürken, uzun zamandır düşünmediği babasının ölümü, İzmir yangını gibi travmalarıyla tekrar yüzleşmeye itmiş oldum onu. Bir yandan o zamana döndü, o zamanda İzmir’deki güç ilişkilerini, İzmir’in kültür ve yaşam tarzını düşünmeye başladı, bir yandan da onun tarih kurgusunu dönüştürdü; çünkü bugün Türkiye değişiyor, medya değişiyor. Bugün Gülfem İren, İzmir kökenli Yunanlıların İzmir’deki çocukluklarını anlatan romanları okuyor. Onları benimle paylaştı, “Bak” dedi “işte bu benim yaşadığım sokak.” Bizim kendi geçmişimizi hafif nostaljik bir şekilde yeniden keşfetmemiz, Yunanistan ile Türkiye’nin arasındaki ilişkilerin değişip yumuşaması, Avrupa Birliği hikâyeleri, Mübadiller Derneği’nin kurulması gibi şeyler bir İzmirli olarak Gülfem İren’i etkiliyordu. Bu yüzden de ulusal anlatı onun anlatısında tamamen kaybolmuyor, zaman zaman yine çıkıyordu. Mesela bir yerde şöyle bir cümlesi var: “Bu kadar kozmopolit bir cumhuriyet olamaz.” Bunu yangından bahsederken söylüyordu. Zaman zaman böyle geri dönüşler yapıyor, daha sonra tekrar günlük hayattan, bahçelerden, şarkılardan ve yemeklerden konu açıldığında İzmir’in farklılığından, İstanbul gibi olmadığından bahsedip bu sefer kendisi ataları gibi yaşayamadığı için neler kaybettiğini vurguluyordu. Düşünün ki, siz bu şekilde “Ne oldu?” sorusuna cevap vermeye çalışıyorsunuz. Acaba sorunuz doğru mu? Önemli olan ne olduğu, İzmir’i kimin yaktığı, Gülfem İren’in ne yaşadığı mı, yoksa bunu anlamlandırma çabası mı?

Bütün bunlar niye önemli? Neden böyle düşünüyor Gülfem İren, nasıl hissediyor? Hayalleri, arzuları çocukken nelerdi, şimdi neler? Birçok kimliği, birçok bağlantısı vardı; hepsini bir arada tutmaya çalışıyor, aralarında gelgitler yaşıyordu. Tekil ve basit olaylar silsilesinden bahsetmek yerine çok karmaşık olaylar ve o olayları çok farklı zamanlarda farklı şekillerde anlamlandıran bireylerden söz ediyoruz. Sözlü tarih, tarihin basit görülmesini imkânsız kılıyor. Tam anlamıyla, şimdi çok kullanılan bir deyim olarak “ezber bozduğunu” söyleyebiliriz. Bu açıdan Gülfem İren’in öyküsü, onunla kurduğum ilişki beni de etkiledi ve dönüştürdü. İzmir hakkında çok şey öğrendim. O ayrıca İzmirli olarak bir İstanbulluya konuşuyor ve zaman zaman bir İzmir yerlisinin haşmetini taşıyordu. Çok güçlü bir kadındı.

Hem Portelli'nin çalışmasından, hem de bu hikâyeden sözlü tarih alanının nasıl bellek çalışmaları alanına açıldığını göstermek istiyorum; çünkü konuştuğumuz şey sadece bireysel belleğin değil, toplumsal belleğin de ne olduğu ve nasıl işlediği.

Toplumsal Bellek

Toplumsal bellek dediğimizde çok daha geniş bir alan söz konusu; hem geçmişten, hem bireysel bellek ve onun işleyişinden, hem de daha geniş anlamıyla kültürün malzemesinden ve nasıl işlediğinden bahsediyoruz, çünkü işin içinde “bugün” de yer alıyor. Bellek çalışmaları artık sadece sözlü tarih görüşmelerini değil, çok daha farklı malzemeleri de kullanarak toplumsal hatırlamayı önemsiyor. Bu alanda performans, ritüel, fotoğraf, sinema, mektup, otobiyografi, roman, kısaca artık her malzeme yakın tarihimiz üzerine düşünmek için kullanılabilir. Sözlü tarih anlatıları ve bu yöntem işin sadece bir parçasıdır. Bu aslında çok güzel, çünkü bizi çok fazla açık bir alana götürüyor. Ben görüşmelerimde çok yaşıyorum: Görüşme yaptığınız kişi size bir kapı açıyor; o kapı diyelim sizi mektuplara, otobiyografilere, romanlara, yazılı kaynaklara götürebiliyor. Sözlü tarihçinin yapacağı en büyük hata bence kendini sadece söze ve anlatıya hapsedmektir. Zaten ev ödevinizi yapmak için yazılı kaynakları taramalısınız, ama artık bütün bu alanlar arasındaki duvarlar da yıkılıyor.

Benim Gülfem İren hakkında yazdığım yazıyla Gülfem İren'in kendi otobiyografisinde kendini anlatması arasındaki geçişler başlı başına bir yazı konusu olabilir. Bu yüzden ben artık sözlü tarihi sadece bir görüşme yöntemi olarak görmüyorum; bu onun sadece bir damlası. Artık daha çok toplumsal bellek çalışmaları üzerinden düşünmek, bu alanı teorize etmek ve bu alan içinde her türlü malzemeyi birbiriyle konuşturarak çalışmak gerektiği kanısındayım. Bellek çalışmaları alanı, bir çeşit kültürel çalışmalar veya bir antropoloji alanı diye düşünülebilir teorik açıdan. Bu açıdan da sözlü tarih çok uzun zamandır çok da teorisi olmayan bir yöntem, öğrenilip yapılacak bir çalışma gibi düşünülüyordu. Bunun da hatalı olduğu kanısındayım; çünkü bu anlattığım öyküden ne kadar karmaşık bir realiteyle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Bu kadar karmaşık bir realitede, “Öğren, eline makineni al, git yap” diye bir şey yok; bilakis biz o teorik ve analitik bağlamı kurmadan, onu tasarlamadan ve onun içinden analizimizi yapmadan o anlatılarla hiçbir şey yapamayız. Hiçbir faydası olmaz. Bu açıdan, böyle bir alanın gelişmiş olması çok doğal ve çok doğrudur. İyi bir yere doğru gidiyoruz ve Türkiye’de de bu alanın gelişmekte olduğunu izliyoruz. Artık sadece sözlü tarih görüşmelerinde değil filmlerde, otobiyografilerde, romanlarda, binalarda, müzelerde, her tarafımızda bir bellek çılgınlığı var, bir yakın geçmişle bağlantı kurma özlemi yaşanmakta.

Her biri tabii aym zamanda bizim için bir araştırma alanı ve bir araştırma bahanesi yaratıyor ve birbirini besliyor. Bu da başlı başına ilginç bir konu.

SORU CEVAP

S: Ne tip sözlü tarih alt alanları veya janrı vardır? Sözlü tarihin bireyin üzerinde durduğunu, bireyle teke tek görüşme yaptığını söyledik; ama tek görüşme, tek sözlü tarih tipi, yaşam öyküsü anlatısı dediğimiz görüşme değildir. Mesela sözünü ettiğim Gülfem İren’le yaptığım, “Bana atalarından başlayarak bugüne kadar ne yaşadıysan anlat” gibi, bireyin yaşam öyküsüne odaklanan, uzun soluklu, belli bir olay üzerinde özellikle durmayan ve daha çok öznellik çerçevesi içinde yapılan bir sözlü tarih görüşmesi, bir çeşit görüşmeydi.

Aile tarihi çalışması yapmak, bir mahalleyi, bir köyü veya bir yöreyi çalışmak isteyebilir, belirli bir tarihsel olay üzerinde duruyor ve onu çalışmayı düşünüyor olabilirsiniz; yani sözlü tarihin çok değişik janrları, alt alanları var ve kaç kişiyle nasıl görüşeceğiniz buna göre belirleniyor. Neye merakınız varsa, derdiniz neyse, doğal olarak metodunuz da ona göre oluşacaktır. Örneğin hayatta en merak ettiğim şeylerden biri öznellik ve bunun kavramsallaştırılması olduğu için, öznellerle derinlemesine görüşmek benim için önem kazanıyor. Ama tarihi bir olay üzerine çalışmak ve o olayı aydınlatmak istiyorsanız çok fazla kişiyle görüşmek sizin için önemli olmalıdır; aynı zamanda yazılı kaynakları da taramanız gerekecektir.

S: Sözlü Tarihin bilimsel olduğunu söyleyebilir miyiz?“Bilim nedir, nasıl yapılır?” meselesiyle ilgili söylemek istediğim şey şu: Sözlü tarihin bilimsel olmadığından değil, bilim anlayışının farklı olduğundan söz ediyoruz. Ama sözlü tarihçi ev ödevini yapmalıdır. Hangi konuda çalışırsanız çalışın, yazılı kaynakları bilmek zorundasınız; ilk işiniz budur. İlk önce arşive gideceksiniz. Arşiv dışında yazılı veya sözlü literatürü tarayacaksınız, neler olduğunu bileceksiniz, ondan sonra sorularınızı hazırlayıp gideceksiniz. Sözlü tarih bir tasarı ve organizasyon işidir.

Bir görüşme yaptınız ve görüşmeden bir malzeme çıktı. O malzemeyi değerlendirmek için de başka insanlarla görüşmeli, başka sözlü tarih çalışmalarının çıktıklarına bakmalı, bilimin olmasa olmaz dediğimiz karşılaştırmalı yöntemi kullanarak malzemenizi değerlendirmelisiniz. Bu sizin öznellikle ilgilenmediğiniz anlamına gelmez. İşinizi doğru

yapıyorsunuz. Bunu yapacaksınız ve “O nasıl, nereden bakıyor, ben nereden bakıyorum; görüşme yaptığım kişi nasıl etkileniyor, ben onu nasıl yönlendirebilirim; farklı görüşseysek ne olur?” gibi sorular soracaksınız. Objektivite kavramını farklı bir şekilde düşüneceksiniz.

Şöyle ki: Gülfem İren ile görüşmeye “Benim hiçbir konuda fikrim yoktur, ben beyaz bir kâğıdım” diye mi gideceğim? Hayır. Böyle bir objektivite kavramını reddediyorum. Ama aynı şekilde “İzmir yangını hakkında şöyle düşünüyorum, zaten soruların cevabını biliyorum, ondan da bu cevabın komfirmasyonunu alıyorum” da demeyeceğim. Evet, kendi düşüncelerim olacak, kendi düşüncelerim üzerine kafa yormuş olacağım, hatta bir hipotezim bile olacak, “Bence böyle böyle şeyler çıkacak” diyeceğim. Ama bence burada önemli olan, o kişiye espas vermek, bir açılım sağlamak ki, kendi düşünce ve duygu dünyasını benimle paylaşabilsin. Bu biraz alçak gönüllü olmayı gerektiriyor. O insanla gidin nereye götürüyorsa...

S: Birden fazla kişiyle aynı anda görüşülebilir mi? Sözlü tarih çalışmalarında diyalogu ve iki kişi arasındaki ilişkiyi çok önemseydiğimiz için ideal olan teke tek görüşmedir. “İdeal olan” diyorum, ama hayat ideal değil; insanların çocukları, köpekleri, komşuları yanlarında olabilir. Ben antropoloji eğitimi aldım, yörüklerle yaşadım, başıma gelmeyen kalmadı. Hayatın ideal olmadığını biliyorum, ama yine de özellikle bu işe başladığınız vakit göreceksiniz ki zaten bir kişiyle ilişki kurmak bile yeterince zor; dolayısıyla her anlamıyla bir sözlü tarih görüşmesi yapacaksanız mümkünse teke tek olmalısınız. Tarafların farklılıkları arasında bir eşitlik dengesi kurmaya çalışarak görüşmeyi yapmanızı öneriyorum. İki den fazla insan var olduğu vakit bu başka türlü bir görüşme haline geliyor. İnsanlar birbirleriyle etkileşime giriyor ve bunlardan da elbette bir şeyler öğreniliyor; bu tür görüşmeler de denenebilir. Örneğin bazı tartışmalı, çatışmalı konular üzerine çalışıyorsanız, farklı görüşlerden insanları bir araya getirebilirsiniz, ama klasik sözlü tarih görüşmesi bu değildir.